

De sluipende sociologisering van het dagelijks bestaan: de alledaagsheid van het rolbegrip

Het valt niet mee sociologie te bedrijven. Regelmatig hoor je het verwijt dat onderzoeksresultaten zo vanzelfsprekend zijn en slechts bevestigen wat mensen allang weten. De verspreiding van sociologische kennis is – mede omdat het onderwerp van onderzoek zo toegankelijk is voor buitenstaanders – blijkbaar zo succesvol geweest dat deze deel is uit gaan maken van de alledaagse kennis. Dit succes keert zich tegen de sociologie: een gebrek aan erkenning. De klaagzang op de sociologie gaat verder. Veel ernstiger dan een gebrek aan erkenning, zijn de consequenties van de veralgemenisering van sociologische kennis voor het wetenschappelijke bedrijf. Het onderscheid tussen vaktaal en omgangstaal vervaagt. Begrippen die oorspronkelijk in een specifieke theoretische context zijn ontwikkeld en in die context hun zinvolheid hebben bewezen, worden in het dagelijkse spraakgebruik vager en voorzien van niet-bedoelde connotaties. De verschuivingen in betekenis bemoeilijken hun toepassing in wetenschappelijk werk.

Het geschetste beeld is dat van de sociologie in de wurggreep van de eigen populariteit. Maar is de status van de sociologie inderdaad zo lamentabel? Hebben sociologen het inderdaad zo moeilijk? En verder, is de sociologie er zelf niet mede debet aan? Moeten we als sociologen niet ook de hand in eigen boezem steken? Welk inzicht levert een terugblik in de geschiedenis van de eigen discipline?

Het is wellicht nergens zo duidelijk dat de sociologie boter op het eigen hoofd heeft, als met betrekking tot het begrip 'rol'. Zo maakte het begrip geen goede start. Vanaf het begin is er een gebrek aan eenduidigheid geweest wat betreft de inhoud ervan. Ongeveer tegelijkertijd werden twee verschillende definities geïntroduceerd (ik ontleen dit inzicht aan Schokkering-Siegerist die in 1987 op een roltheoretisch onderzoek promoveerde). In 1934 gaf Mead in zijn *Mind, self and society* het begrip rol een betekenis binnen het socialisatieproces. Mensen maken zich de normen en waarden uit hun omgeving eigen door zich te verplaatsen in de rollen van anderen ('role-taking'). In 1936 sprak Linton in zijn *The study of man* van de 'performance of a role' als de uitvoering van de rechten en plichten die verbonden zijn aan de posities binnen een sociaal systeem. Het procesmatige staat centraal in het rolbegrip van Mead, het normatieve in dat van Linton. Verder zijn rollen bij Mead individu-gebonden. Bij Linton daarentegen zijn ze supra-individueel, behorend bij een positie, los van degene die haar bekleedt.

Globaal gezien zijn twee benaderingen van het rolbegrip ontstaan: een interactionistische en een structuralistische. Vervolgens is binnen ieder eenzelfde ontwikkeling te zien geweest, vermoedelijk omdat het begrip in onderzoek en theorievorming niet naar behoren functioneerde. De oplossing is gezocht in een nadere differentiatie van begrippen. De verschillende verfijning-

gen, verdiepingen en toevoegingen hebben geresulteerd in een groot scala aan met elkaar gelieerde begrippen: rolverwachting, rolopvatting, rolconflict, roldrager, rolgestalt, rolspanning, rolonduidelijkheid, enzovoorts. Wat heeft het allemaal opgeleverd? Moeten we de nadere differentiatie zien als een vooruitgang in de wetenschap, of tekenend voor de verwarring die inherent is aan het rolbegrip? Een citaat uit *NRC Handelsblad* van 21 oktober jongstleden moge als illustratie van dat laatste dienen: 'Intussen blijft hij [de man in het Nederlandse gezin] de rollen vervullen van individu, ideale partner en liefhebbende vader.'

Ik vrees dat het antwoord op de vraag naar de uitkomsten van roltheoretische inspanningen ervan afhangt of je een gelovige of een ongelovige bent. De gelovige zal ongetwijfeld starten met een verwijzing naar Shakespeare's *As you like it*: 'All the world's a stage, and the men and women merely players.' Vervolgens zal hij of zij zeggen dat juist omdat het rolbegrip zo herkenbaar is in het dagelijks leven men ervan uit mag gaan dat rollen bestaan en van invloed zijn op het gedrag van mensen. De ongelovige (en ik moet bekennen dat ik mezelf daartoe reken) zal zeggen dat de grote herkenbaarheid juist een handicap is. Hij of zij zal eraan toevoegen dat het rolbegrip uitsluitend een heuristische functie heeft, namelijk de identificatie van problemen gerelateerd aan positie-gebonden gedrag. Vervolgens zal gewezen worden op de theoretische armoede. Interessant is immers dat de verklaring van in roltermen beschreven problemen steeds gezocht wordt in andere theorieën: die van stressregulatie, mentale incongruenties, organisatieveranderingen, enzovoorts.

De laatste jaren zijn betrekkelijk weinig publikaties verschenen waarin gebruik gemaakt wordt van het rolbegrip. De reden is wellicht dat roltheoretische begrippen over het algemeen goed te vervangen zijn door andere. Zo heeft de Duitse socioloog Opp betoogd dat er in onderzoekshypothesen geen verlies aan informatie is als in plaats van 'rollen' gesproken wordt van 'verwachtingen'. Illustratief voor de wijze waarop het rolbegrip verlaten lijkt te zijn, is het onderzoek naar de sekse-stratificatie in de samenleving. Analyses in termen van sekserollen zijn vervangen door analyses in termen van vrouwelijkheid en mannelijkheid, terwijl het meest recente onderzoek zich concentreert op 'gender' als structurerend principe. Het begrip 'rol' wordt niet meer gehanteerd.

Moeten we het gebrek aan recente roltheoretische publikaties betreuren? Naar mijn idee behoeven we dit niet te doen. Maar of we er veel beters voor in de plaats hebben, blijft een open vraag.

Pearl Dykstra